

Puríssima o Mare de Déu? L'enigma de Maria

Qui era Maria i per què és tan important en l'imaginari catòlic? Des que Ignasi d'Antioquia (que va morir l'any 107) va proclamar el naixement virginal de Crist, fins al dogma de la Puríssima (1854) i el de l'Assumpció (1950) el tema porta quasi dos mil·lennis de debats teològics a l'esquena. Convertida per Luter en "la primera cristiana" i vindicada per l'integrisme, sobretot després de la Revolució francesa, Maria, és un símbol feminista o "l'esclava del Senyor"? Com veuen avui la història i la fe aquest arquetip moral i cultural?

Reportatge de Ramon Alcoberro

Maria representa un dels emblems històrics i teològics més complexos de la història del cristianisme. Fins i tot existeix dins l'àmbit eclesial un estudi propi, la "mariologia", dedicat a esbrinar les característiques simbòliques del personatge. Als antípodes del dogma catòlic tradicional, freudians i feministes fa molts anys que intenten lectures alternatives del personatge. Julia Kristeva (*Stabat*

Mater), Mary Daly (*The Church and the second sex*), i el teòleg brasiler Leonardo Woff (*El rostre femení de Déu*) van encetar fa tres dècades un camí de recerca més o menys filosofable on elements com el pecat o la virginitat s'interpreten d'una manera que posaria els pels de punta als vells carlins. Sigui "Verge", com sempre se li ha dit en castellà, o tan sols (i no és poc) "Senyora" en italià o "Mare de Déu" (als Països Catalans), Maria té un valor sim-

bòlic central en el catolicisme. Milions de persones arreu del món li adrecen pregàries com a Reina dels Cels o pelegrinen a santuaris marians. La relectura del símbol marià pot semblar cosa de sagristies però té una importància central en la configuració de l'imaginari de molts creients arreu del món.

Monges i feministes

No és cap secret que l'Església catòlica →

→ té un greu problema amb la integració de les dones. Sense mares de família que ensenyin les oracions al xiquets i sense monges que atenguin malalts o que cuidin escoles, el futur de la religió resulta molt complicat de preveure. Una institució mil·lenària on els dirigents són homes, i en què l'element femení tradicionalment ha representat molt poca cosa, està entomant com pot, i més per necessitat que per convicció, la creixent contestació feminista al seu interior. El progressiu abandonament de la institució eclesiàstica per part dels seus efectius femenins es fa notar de valent als darrers temps. De moment, però, elles van guanyant batalles.

A l'abril d'enguany, i sense fer soroll, el Vaticà va decidir plegar veles en la guerra oberta que mantenia des dels temps de Joan Pau II amb les monges liberals de la LCWR (Leadership Conference of Women Religious). L'amenaça de les sors nord-americanes a la cúria vaticana va ser de primer nivell: 15.000 de les 57.000 monges d'Amèrica del Nord podien abandonar l'Església de cop si no se les atenia en peticions tan bàsiques com ocupar llocs rellevants en la Conferència Episcopal, o ser escoltades en el tràmit previ a la nominació de bisbes. Al darrer moment, una entrevista a Roma entre el papa Francesc i la junta directiva d'aquesta associació (que accepta el lesbianisme i és comprensiva amb l'avortament) va aturar el que hauria estat un xoc inassumible després dels escàndols de pederàstia dels darrers anys.

La polèmica del Vaticà amb la LCWE i la dimissió per temes de pedofília del bisbe opusdeista de Kansas, Robert Finn, han estat les notícies del món catòlic que enguany han omplert més hores de televisió als Estats Units. De fet, el viatge de Francesc a Amèrica (força ignorat pel món protestant *wasp*) tenia aquests dos temes com a punts centrals a l'agenda. Que les monges feministes americanes hagin infringit la primera derrota en segles a la teologia patriarcal i a la Congregació de la Doctrina de la Fe no és un fet menor i el papa va dedicar bona part de la visita a intentar refer ponts.

El triomf de les posicions de la nova teologia feminista nord-americana (que a Catalunya tenen el seu equivalent en Teresa Forcades i la Casa de Sant Felip Neri a Barcelona) implica –a més d'un inici de recomposició dels poders eclesiàstics en les conferències episcopals dels Estats Units i del Canadà–, una nova interpretació simbòlica intel·lectualment molt prometedora sobre el paper de les dones en la història de l'Església. Una teologia feminista, i la reinterpretació del paper simbòlic de Maria, posa en qüestió temes centrals del dogma cristià, com ara el pecat. Les teòlogues feministes, per exemple, defensen que si Maria fou dona i “sense pecat”, pecar no és una condició o una condemna inevitable dels humans – i d'aquesta manera cau pel seu propi pes un dels conceptes teològics i antropològics sobre el qual s'ha sustentat des de sempre l'organització eclesial.

Però qui era Maria?

Maria constitueix en bona part un problema filològic. En una lectura bíblica feta amb estrictes termes de crítica literària, Maria passa bastant desapercebuda. El concepte mateix de *virginitat* és un simple error de traducció. Les característiques simbòliques de la figura de la Mare de Déu deriven del llibre del profeta Isaïes (7, 14) que anuncia l'adveniment d'una *Almah* (noia jove) i no pas una *Batulah* (verge en sentit sexual). Això no ha passat desapercebut als historiadors: “Verge” és, simplement, una mala traducció de l'hebreu; el concepte té sentit en grec (la deessa Atena era *parthenos*, ‘verge’), però no per al poble d'Israel on la maternitat resultava imprescindible per pura subsistència demogràfica. Els estudiosos més significatius de la història del cristianisme, que formen part del moviment anomenat Third Quest (‘tercera cerca’), decidits a fer una lectura purament positivista de la Bíblia,

INSTITUCIÓ ECLESIASTICA. A l'esquerra, les religioses progressistes de la LCWR, de manifestació. A la dreta, el papa Francesc es reuneix amb representants de la Conferència de Lideratge de Dones Religioses dels EUA en la seva biblioteca al Palau Apostòlic del Vaticà el 16 d'abril. Baix, el bisbe opusdeista de Kansas Robert Finn que va dimitir per temes de pedofília.

sempre han considerat Maria com un personatge ambigu.

No es pot saber de cert si Jesús tenia germans, perquè el grec diferencia entre *germà (adelphos)* i *cosí (anepsios)*, cosa que l'hebreu no fa. Però la relació entre Jesús i Maria que apareix als Evangelis és tan estranya que obliga a la sospita. Malgrat la Nativitat, Maria sembla ignorar la naturalesa divina del seu fill, no comprèn mai el que diu Jesús i es mostra molt reservada pel que fa a la predicació. Jesús, per la seva banda, se li adreça més com si tractés una minyona que com a una mare. A les noces de Canaan, li diu, per exemple "Què vols, dona?" (Jn 2,3) i a la creu la interpel·la amb un "Dona, vet aquí el teu fill" (Jn 19, 26). La paraula *mare* no apareix en moments decisius del relat. Jesús és tan fred respecte a Maria que quan una dona en fa l'elogi, dient: "Sortoses les entranyes que et van dur i els pits que vas mamar!", la talla en sec i respon: "Més aviat sortosos els qui escolten la paraula de Déu i la guarden"

(Ll. 11, 27-28). Curiosa manera de complir amb el manament bíblic que ordena honorar pare i mare! (Ex. 20, 12).

Als anys 50-60, els primers textos cristians, les cartes de l'apòstol Pau, pràcticament ignoren Maria. Pau només diu als gàlates que Jesús "va néixer d'una dona" (Ga 4, 4). Cap als anys 70, quan tots els qui havien conegut el mestre ja eren morts, l'Evangeli de Marc no deixa de constatar que "els familiars de Jesús", entre els quals hem de suposar que hi devia haver Maria, deien d'ell que: "ha perdut el seny" (Mc 3, 21). Si la pròpia família biològica el tenia per un autèntic boig, podem suposar que les relacions familiars de Jesús no degueren resultar especialment tranquil·les. La mateixa expressió "fill de Maria" que usen els Evangelis indica una greu irregularitat en la tradició hebrea. Els jueus són fills del pare ("ben Jacob", "ben Simon"), no de la mare. Però Jesús és un fill sense pare (com Moisès i Mahoma, que també eren orfes). En aquest sentit, l'expressió

"l'esclava del senyor" que l'Evangeli de Lluç (1, 39) posa en boca de Maria pren un sentit inquietant. L'any 1909, Otto Rank (el psicoanalista d'Anaïs Nin, per dir un nom), va escriure a *El mite del naixement de l'heroi* que les semblances simbòliques entre el naixement d'aquesta mena de personatges necessàriament han d'indicar alguna mena de trauma inconscient. Fills no estimats, traumatitzats per violència contra la mare, etc., tendrien inevitablement a idealitzar i sacralitzar una situació emocionalment insostenible. Maria, llegida com a personatge dels Evangelis, té una presència tan irregular als Evangelis que per força amaga algun secret. La tradició ortodoxa jueva sempre ho ha tingut clar.

El que s'amaga?

Els Toledoth Yeshuh, una mena de contraevangelis jueus escrits al s. X, però que recullen tradicions molt més antigues, presenten Maria com una prostituta o com una noia violada (i, per tant, →

LA NOVA IMATGE DE MARIA EN LA 'TEOLOGIA FEMINISTA' ÉS LA D'UNA DONA POBRA, QUE HA DE PARIR EN UNA ESTABLIA I HA DE VEURE COM LI MATEN EL FILL

→ deshonrada), que hauria tingut Jesús amb un soldat romà, anomenat Ben Panthera. Aquesta acusació venia del fons dels temps i ja a finals del segle II el filòsof anticristià Cels i el teòleg Tertulià se n'havien fet ressò. Però els mateixos Evangelis cristians fan suposar que alguna cosa hi havia. Per posar un exemple, quan Jesús critica els fariseus, ells li responen, segons la Bíblia de Jerusalem: "nosaltres no som pas bastards" (Jn 8, 42). Que a l'Evangelí de Mateu Josep sigui "l'espos de Maria" però Maria mai no sigui "l'esposa de Josep", sembla també molt significatiu.

Si Jesús no pot ser com tothom, ha de néixer d'una verge. O potser havia nascut de tot el contrari que una verge? Entre els anys 80-90, els Evangelis de Lluc i Mateu construïren tota una explicació simbòlica, l'Anunciació, on un àngel (en hebreu *Gabri/El* vol dir 'l'home de Déu'), tramet un missatge que, tanmateix, no té coherència amb la resta del text. Schalom

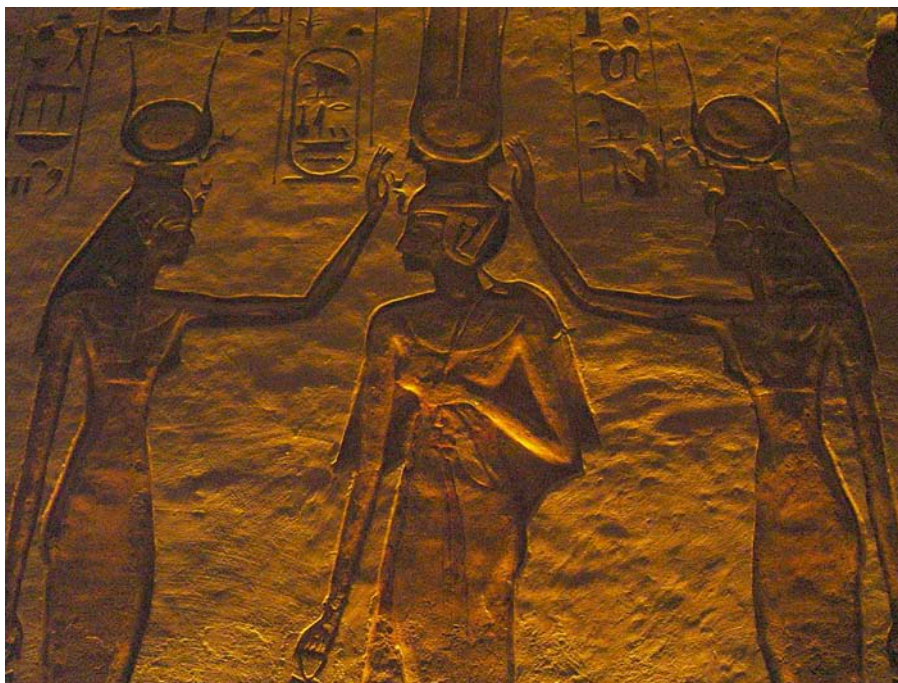
Ben Chorin al seu llibre clàssic: *Maria. Una mirada jueva sobre la mare de Jesús* (1ª ed. 1971) va escriure metafòricament que, a la manera oriental, la figura de Maria està coberta amb set vels: "la tradició, el dogma, la litúrgia, la llegenda, l'art, la poesia i la música". Ignasi d'Antioquia al segle II la considerà Verge, proclamació que no serà acollida per l'Església fins al concili de Constantinoble, a finals del segle IV. Però la festa de l'Assumpció (15 d'agost) és de finals del segle VI i els dogmes marians es formularen tan sols a finals del segle XIX i a mitjan segle XX, en un context de defensa numantina de la fe contra la modernitat. A *El arte del artículo* José-María Valverde, deixeble d'Eugeni d'Ors, un dels pensadors que més van pledejar pel dogma marià de la Puríssima Concepció, i que en la dècada de 1940 va organitzar a Elx diversos i curiosos festivals marians, explica que el Pentarca es queixava que "esto [la Puríssima] no se lo cree nadie".

La figura simbòlica

Per què Maria, amb tan poc paper bíblic, ha ocupat un lloc simbòlic tan central en el cristianisme? Per als historiadors, una explicació possible rau en la ruptura, que es produí poc temps després de la mort de Jesús, entre la comunitat de Jerusalem i la comunitat d'Alexandria, a Egipte, molt més hel·lenitzada i rica. Un cop mort Jesús, el debat sobre si els cristians eren una secta jueva o una nova religió va resultar particularment intens. Se sap que aquesta qüestió gairebé va fracturar l'Església primitiva. Predicar fora d'Israel obligava necessàriament a traduir també categories culturals, cosa sempre difícil. Amb el temps s'ha anat consolidant entre els historiadors positivistes del cristianisme la "hipòtesi egípcia" sobre l'origen del culte a la virginitat de Maria. La devoció a la Mare de Déu seria, en aquest sentit, una transposició o una traducció cultural al nou motlle del cristianisme de creences molt arrelades a la mitologia egípcia més tradicional. Identificar la deessa Isis (també esposa i mare) i Maria hauria estat una estratègia molt reeixida que ajudà a l'arrelament de la religió cristiana en les terres del Nil. Terenci Moix, que durant anys complementà els seus ingressos com a novel·lista amb feines de guia turístic de luxe a Egipte (on es van dipositar les seves cendres), s'ho passava d'allò més bé ensenyant als museus les imatges d'Isis i de la deessa Hator (una vaca) alletant Horus, que per a ell eren antecedents directes de les marededús romàniques i gòtiques. Ja posats, Horus va néixer també un 25 de desembre, el seu naixement fou anunciat per una estrella i tenia dotze deixebles. Els paral·lelismes sempre tenen un punt inquietant...

Maria deessa-mare

El paper de les dees-mares, símbol de la fertilitat i protectores dels parts, resultava, a més, essencial en totes les religions antigues. Un grup farcit de dones i de pobres, com fou la primera comunitat

Identificar la deessa Isis (també esposa i mare) i Maria hauria estat una estratègia molt reeixida que ajudà a l'arrelament de la religió cristiana en les terres del Nil.

cristiana, és segur que devia necessitar figures maternals. L'arquetip de la deessa de fecunditat és tan antic com el món. La fertilitat és una característica del poder femení que els homes sempre han envejat. Per això el poder espiritual de les deesses estava sempre amenaçat pels deus guerrers masculins. Joseph Campbell en una clàssica sèrie de documentals, *The Power of Myths* (1988), i després en diversos llibres centrals per al moviment espiritual de la Nova Era, ha afirmat que cap a 1250 abans de Crist, a inicis de l'Edat del Ferro, es va produir una mena de rebel·lió contra les deesses de fertilitat, que van ser substituïdes arreu per divinitats violentes i patriarcals. A partir de l'Edat del Ferro les deesses-mares van començar, com Maria, a presentar-se com a deesses febles, emocionalment molt potents però en bona manera fracassades, que posaven en relleu el rostre matriarcal de la divinitat. L'expressió "esclava del Senyor" (que representa la mare eclipsada pel fill) pren, doncs, una significació important. L'exili –precisament a Egipte!– de Maria i la mort del fill en creu tindrien així un valor especial, de reivindicació de la feblesa.

Convé no oblidar que, a diferència del que succeeix en el cristianisme, els déus grecs no acompanyaven els humans en el moment de la mort. Per a un grec oferir sacrificis als déus no equival a "comunicar" amb ells. Els déus són sempre joves i ni la decrepitud ni la mort no són problema seu. La *moira* (el destí) dels humans és la seva mortalitat i els déus no són compassius, ni pietosos amb la vida feble. Que els déus t'abandonin i que et trobis radicalment sola i feble en el moment del part o en l'agonia ha de ser una situació terrible en termes emocionals. En el món antic, on per a les dones era d'allò més habitual morir infantant, la figura de Maria mare va assumir un paper clau com a vindicació de la paradoxal fortalesa dels febles. Néixer sense pecat, era, simbòlicament, una manera d'escapar al destí i de fer possible una altra mena de vida.

En una societat clarament masclista, afirmar que un déu necessita una mare per tal de ser plenament déu no deixa d'enviar un missatge positiu per a moltes dones oprimides. La teologia feminista ha explotat aquesta intuïció d'una manera molt intensa. La virginitat de Maria seria, per a elles, bàsicament una forma

Les característiques simbòliques de la figura de la Mare de Déu. Verge és simplement una mala traducció de l'hebreu; el concepte té sentit en grec (la deessa Atena, a la imatge, era *parthenos*, 'verge') però no per al poble d'Israel.

d'expressar l'aspiració a la puresa i a la senzillesa; constituïria un senyal teològic (és possible un món sense pecat) que no necessita cap prova històrica o social, d'altra banda impossible de justificar. Serà difícil superar una imatge tradicional de Maria com a "esclava del Senyor" i una "teologia de la dona" com la que reivindicava Joan Pau II. En la concepció més tradicional la dona és "esposa, mare i dona". La nova imatge de Maria en la "teologia feminista" és la d'una dona

pobra, que ha de parir en una establia i ha de veure com li maten el fill. Maria és de nació oprimida i de destí tràgic. Res, doncs, de Puríssima ni de Reina del Cel. Per a una societat contemporània, que deixa molta gent òrfena de les seves tradicions culturals, la relectura del paper simbòlic de la Verge representa tot un repte per al catolicisme. Per a les cristianes del segle XXI a la recerca d'una identitat contemporània, Maria és un símbol que cal replantejar. •